

OSMANLI KADISI

Tarihi Temeli ve Yargı Görevi

Dr. İlber ORTAYLI

Müessesenin Tarihi Gelişimi; Kadı'lık islam ortaçağlarında ortaya çıkan bir görevdir. Bu durum, kadı'nın sosyal - idari fonksiyonlarının, geleneksel toplum sistemi içinde değerlendirilmesi yapılmadığından; kurumun kolaylıkla salt islâmî bir müessese olarak ele alınıp incelenmesine sebep olmuştur. Oysa bu kurumun gelişiminde islam öncesi devlet ve toplum sistemlerinin büyük etkisi olduğu kadar: görevin kapsamı, onun az çok benzerliklerle bütün geleneksel toplum sistemlerinde bulunmasına neden olmuştur. Özellikle Osmanlı Kadısı'nı görev bütünlüğü bakımından ele aldığımızda, salt islami bir kurum olarak değerlendirmek olanak dışıdır. Bu görev, her şeyden önce toplum yöneticisinin yargı erkini, kendi adına bir görevliye tevcih etmesinden ileri geliyor. Nitekim İslam devletinde de bu böyle olmuş ve görevin niteliğindeki gelişme de bu nedenle islam öncesi toplum sistemlerindeki kurumlardan bazı öğeler almıştır.

İslam devletinde hakimlik görevini ilk olarak yürüten bizzat peygamberin kendisi olmuştur. İlk dört halife devrinde de hakimlik halifenin görevlerinden birini teşkil etmekteydi. Zamanla devletin sınırlarının gelişmesi ve bürokratik işlemlerin artması, yargı alanında da bir görev bölüşümünü gerektirmiştir. Bu yargı görevinin halife tarafından *niyabet* usulüyle tevcihi demektir. Halife Ömer ilk olarak Medine'ye Ebu'lderdayı, Basra'ya da eshabden Şarih'i, Kûfe Kadısı olarak da Ebu Musa el Aşar'ı tayin etti. Mısır'ın fethinden sonra ise ilk olarak bu ülkede kadıların diyar'ın valisi tarafından tayini prensibi uygulandı, (1).

İlk ve orta çağların bütün monarkları gibi. İslam devletinin yöneticileri de giderek adalet dağıtmayı ve uygulamayı, mutlak olarak kendi görevleri arasında saymışlardır. Seçim yoluna hiç gidilmediği gibi, son zaman-

(1) Osman Nuri, *Mec. Umur. Bel. C.1*, sah. 258.

lara kadar hükümdarın belirli zamanlarda dava dinlemesi ve en yüksek temyiz mercii olarak görevini yerine getirmesi ancak bu prensiple açıklanabilir. Yalnız şu var ki, hiç bir hükümdarın geniş bir ülkede bütün adli fonksiyonu bizzat yerine getirmesine imkan yoktur. Bu nedenle, garbdaki imparatorların kendi adına yargı yetki ve görevlerini yürütmeleri için hakimler tay'in etmesi gibi; ilk halifelerden başlayarak, İslam hükümdarları da yargı yetki ve görevlerini, *niyabet* prensibine uyarak bir memura terketmek geleneğini zorunlu olarak izlediler.

Böylelikle devletin uzak vilayetlerinde, bu görevli memur onun adına kanunların uygulanmasına, cezai işlemlere, ganimetin taksimine nezaret edecekti. Demombynes'e göre Kadı'lık makamı Emeviler devrinde diğer adli tayinlerle birlikte ortaya çıkmış olup, muhtemelen Syro-byzantin etkilerin mühim rolü olmuştur (2). E. Tyan Kadı'yı, İslam cemaatinin reisi ve bütün iktidarın sahibi olan halifenin (adli) hukuki işler alanındaki naibi olarak tarif ediyor (3).

Kadı, zamanın akışı içinde önceleri halife ve sonra valiler ve daha sonra da merkezdeki *Kadı'ul Kudat* tarafından tayin edilmektedir. Adıgeçen bu yüksek rütbeli memura *hakim'ul hükkam da* deniyor (4). Kadı'nın tayini ve azli için bazı nitelikler aranıyordu. Doktrine göre bir kadıda ilk islami devirde aranan niteliklerin başında mükemmel bir şer'i hukuk bilgisi gelmekteydi. Ne var ki zamanla bu niteliklere sahip kimselere bol miktarda rastlamak mümkün olmadığından makul bir hukuk nosyonuna sahip olması yeterli görüldü. Esasen bu bilginin derecesi ve umumi noktaları üzerinde dört sünni mezheb'in arasında da farklılık gösteren görüşler vardır. Kısacası hukuk bilgisi kadıda aranan şartlar arasında ikincil bir önem gösterir duruma geldi. Bir Kadı'nın atanması için aşağıdaki niteliklerin bulunması gereklidir (5).

a) Reşid olmalı b) Temyiz kudretine sahip olmalı c) İman sahibi ve adil olmalı d) Hukuki ehliyet, muamele kabiliyetine sahip olmalı e) Bitaraf olmalı, f) Nesebi sahih olmalı

g) yeterli derecede hukuki bilgi sahibi olmalı

h) Erkek olmalı... Bir kadın ne kadar bilgili ve gerekli niteliklere sahip olursa olsun Kadı olamaz. Mamafih bu konuda istisnai fikirlerde ileri

(2) Demombynes; *The Muslim Institutions* sah. 152.

(3) E. Tyan Kadı Enc. of Islam. New Ed.

(4) Demombynes, *Ibid.*, sah. 150.

(5) Tornaw—*Das Moslemische Recht*, sh. 193—194.

sürülmüştür. Örneğin mal ve cezaya ilişkin davalarda Ebu Hanife kadınların kaza hakkına cevaz veriyor (6)... Pratikte ise yakın zamanlara kadar hiçbir toplumda kadınların böyle bir mesleğe girmediği gözönüne alınmalıdır.

Kadı adaleti her zaman tek başına uygular. *Monisme* İslam yargı usulünün temel prensibidir (7). Bu konuya bir başka yazıda değinilecektir. Kadı'nın tayininde olduğu gibi azli veya istifasında da şu sebebler rol oynar (8).

- a) Aklını ve temyiz kabiliyetini kaybetmesi,
- b) Kör, sağır, dilsiz olması
- c) Görevinde irtikâb yoluna sapması veya kanunu ihlâl etmesi
- d) İmanını kaybetmesi
- e) Yolsuzluğunun anlaşılması
- f) Bilgisizliği anlaşılır veya bizzat kendi açıklarsa dünyevi otorite onu azledebilir.

İmam veya onun adına yetkili amirlerce atanmayan kadı'nın görevine başlaması imkansızdır.

Abbasi devrindeki merkeziyetçi eğilim, Kadı'ların Emevi devrinin tersine mutlak surette merkezden tayini geleneğini getirdi. Bu nedenle de merkezde *Kadı'yul Kudat* denen makam sahibi ortaya çıktı (9). Gerçekte bu başkent Kadı'sına verilen bir ünvan ve görevdi. Kadı'yul Kudat sonraları giderek halifenin en önemli şansölyelerinden biri haline geldi. Halifenin otoritesini temsilen Kadı'ların tayin ve azli onun bürosunun işiydi. Schacht bu kurumun Sasanilerdeki *Mobedhan-ı Mobedh* diye bilinen makamın bir türevi olduğunu belirtiyor ki, E. Tyan da aynı görüştedir (10). Harun al Raşid devrine kadar başkent ve eyalet kadıları hiyerarşik bakımdan eşit durumdaydılar. Hicri 174/786 M. ve 182/798 M. de halife Kadı'yul Kudat'ın görev ve yetkilerini kesinlikle tayin edip bu ofisi kurdu. Bu makamın geçirdiği evrim ilginçtir ve sonraki dönemler bakımından bilinmesi gereklidir. Abbasi iktidarı boyunca Bağdat Kadısı bu ünvan ve memuriyeti muhafaza etti. Fatımîler devrinde ise bunun benzeri bir örgüt Kahire'de meydana getirildi. Fakat milâdi. 12. asırdan itibaren, her tarafta türeyen devletler bu görevi kendi egemenlik sahaları içine aktardılar (11). Bilin-

(6) Ebulula Mardinli, *Kadı İslam Ansiklopedisi* 43.

(7) Tyan, *Histoire de l'Organisation...* 212, 213.

(8) Tornaw; *Ibid.*, sah. 200

(9) Schacht, *Int. to Islamic Law* sah. 50—51.

(10) Tyan, *Kadı*, *Ency. of Islam*, sah. 374.

(11) Tyan *Ibid*, s. 374.

diği üzere Abbasi devrinde Kadı'lık iltizam suretiyle tevcih edilmeğe başlandı. Bu dejenerasyonun bilinen ilk örneği H. 350/M 961 senesinde görülmektedir (12).

Memlükler devrinde Kadı'lar fukahadan çok, diğer görevliler arasından ta'yin edilmekteydiler. Her dört mezheb kendi Kadı'ul Kudat'ına sahipti ki, bunların herbiri kendi mezheplerinin hukuki mevzuatı dahilinde kadıların görevlerini kontrol ve atama, azl işleriyle görevlidir. Mısır'da Osmanlılar, sadece Hanefi kadısını bıraktılar (13). Mısır kadısı Osmanlı devrinde 1 yıl için atanırdı ve bu ülkenin diğer kadılarını tayin etmek onun göreviydi (14). Bu istisnai durum Memlük müessesesinin bir tür devamı olarak düşünülebilir. Bu sistem Memlük devrinde Şamda da uygulanmaktaydı. Sonraları Haleb ve Mekke'de de uygulandı (15). Memlüklarda Kadı'nın tayini için kendisine yazılı bir belge verilir. Buna *Tevki* denirdi (16). Göreceğimiz üzere Osmanlılarda da aynı sistem uygulanır ve *Ber'at* verilirdi. Memlüklarda kadılık makamı kısa zaman sonra iltizamla tevcih edilmeğe başlandı. Nitekim Lapidus 15. asrın ortasında Memlük ülkesinde bu sistemin tamamen yayıldığını belirtiyor (17).

— Osmanlı İmparatorluğunda Kadı'nın Tayini —

Osmanlı İmparatorluğunda Kadı tayin edilmek bir takım niteliklere sahip olmak kadar, belirli bir tahsil düzeni ve hiyerarşik geçiş işlemine dayanmaktaydı. Bu nedenle adliye silki Osmanlı ülkesinde, klasik İslam devletlerine göre daha gelişmiş esaslara dayanan bir sistem, başlıbaşına bir meslek olarak görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda İlmiye sınıfı üç kategoride görevlendirilmekteydi. Bu kategoriye giren her grub belirli bir fonksiyon yüklenmiştir. Müderrisler öğretimle, Müfti'ler ifta yani fetva göreviyle Kadı'lar ise kaza (yargı) göreviyle yükümlüydüler (18). Osmanlı Kadı'ları bu hiyerarşi içinde mutlaka gerekli medrese tahsilini ve hukuk bilgisini ka-

(12) Osman Nuri, MUB 264—Gorgi Zeydandan naklen.

(13) Schimmel, *Der Kalif und Kadi* sah. 84.

(14) Gabriel Baer, *Studies on the Soc. St. of Egypt* sah. 130—131.

(15) Schimmel, *Ibid.*, s. 31.

(16) *Ibid.*, s. 32 Tevki alan kadı saraydan şehre alayle getirilirdi.

(17) *Ibid.*, s. 60—61.

Ayrıca bakınız. Lapidus, *Muslim Cities*, sah. 137.

Daha 1280 yılında Şam valisi 1000 dinar karşılığında Kadılık görevini iltizama verdi. Bu bir rüşvet olduğundan, vali ve kadı cezalandırıldı.

(18) Bu konuda R. Jennings s. 42+44, Chapt. III de ilaveler de verildiği üzere, çoğun Müftiden davalı veya davacı ilgili fetvayı alır mahkemeye ibraz eder ve kabul görürdü.

zanmış olmak zorundaydılar (19). Ancak bu ön şarta sahip olan medrese mezunu hiyerarşiye girebilirdi. Tabii bu kategoriler arasında yatay bir hareketlilik her zaman için söz konusu idi.

İlmiye sınıfının bu hiyerarşisi de dereceli olarak kurulmuştur. I. Murad devrinde Bursa Kadı'sına Kazı - asker ünvanı verildi. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed İstanbul Kadı'sı ile kazaskerin büro ve görevlerini ayırdı. 875 H. (M. 1470) de İstanbul Müfti ve Kadı'sı da ayrıldılar. Müfti sonraları Seyh'ul İslam ünvanını aldı: 1480 de ikinci bir, Rumeli Kazıaskerliği makamı ihdas edildi. Kanuni devrinde başkent Müftisi İlmiye ricalinin reisi olarak kabul edildi (20). Bu arada mesleki eğitim bakımından en önemli olay, Fatih'in kurduğu Sahn-ı Seman Medreseleri olmak gerekir.

Bu okulun öğrencileri *Danışmend* diye adlandırılır, mezunları Kadı'lık görevi için müracaat edebilir. Önce bir Kadı mahkemesinde staj görmeleri gerekmektedir ki bu önemli bir merkezin mahkemesi olacaktır. Adaylar bir seçimle, büyük Kadılıklara en az beşer kişi olmak üzere stajyer olarak gönderilirler. Mevleviyet payesini haiz bu kadı'ların yanında üç beş yıl çalışarak İstanbul'a gelir bir sene de mülazemet (adaylık, asistanlık) ile vakit geçirirler, ancak bundan sonra alt kademedeki kazalardan birinin kadı'lığına tayin edilirdi (21).

Kadılar padişah berat'ı ile tayin edilirdi. İlmiye mensuplarının tayin, azl ve nakil işlemlerini Anadolu ve Rumeli Kadıaskerlikleri Dairesi yapar. Yani Kadı'nın mesleğe intisabında bu dairelerden birine dahil olması gerekiyor. Bu dairelerde *Ruzname* denen deftere kayıt edilir ve mesleki terfi ve özlük işleri bu büroda yürütülürdü. Şayet bir Kadı'nın tayini bu deftere kaydedilmemişse elindeki berat hükümsüzdür ve iptali gerekir. Dr. Ö. Ergenç böyle bir olayın 16. asır sonunda Ankara Kadısı olan İbadullah Şeyh için söz konusu olduğunu belirtiyor. 18 sefer 1010 (11 - VIII - 1601) tarihli beratla tayin edilen Kadı'nın Ruznamede kaydı olmadığından beratı iptal edilmiş ve 1605 senesinde kaydı yapılarak yeni berat verilmiş (22). Bunun yanında *berat* tayin'in kanuni ispat belgesidir. Bunsuz görev «beratsız fuzuli mahkeme kurmak» diye vasıflandırılır (23). Buna bir örnek olarak, *Toturğa* Kadısının kaza dairesine tecavüz ettiğini merkeze şikayet eden *Taraklı Yenicesi* kadısını gösterebiliriz. Merkezden Toturğa kadısına yazılan hüküm-

(19) Ö.L. Barkan, *Iht. Kılun'arı*, sah. 353.

(20) Gibb, *Ott. Poetry* vol. 2 p. 395 *İlmiye Salnamesi*, sah. 376—377.

(21) Akdağ—*İçtimai Tarih* C. II, sah. 76 + 77.

(22) O. Ergenç—*Ankara—Konya*, sah. 303.

(23) H. İnalcık—*Chicago İsl. Hist. Arşivi—Kanunnameler* III, A 58 sah. 23—(I) tarihsiz hüküm.

de, kendi mahkemesi dairesinde oturmayıb, Taraklı Yenicesi Kadısı'nın mahkeme dairesinde *bila emr-i şerif fuzulen mahkeme kurduğu* onun emvaline (para, gelir) gadr ettiği, bunu tekrarlamaması emrediliyor (24).

Kadı'nın Görev Süresi

Mahalli halk ile yakınlaşmamaları için olsa gerekir, kadı'ların tayin süreleri ve görevleri kısa tutulmuştur. Bu hiyerarşide meydana gelmesi muhtemel olan tıkanıklıkları da önlemekteydi. Esasta süre için rütbe de esas tutulmuştur. Mevleviyet payesini haiz büyük kadılar genellikle bir sene, kaza kadıları ise 20 ay süreyle tayin edilir (25). Ancak bu kanunnameler kadar uygulamada da kesinlik kazanmış bir husus değildir. M. Akdağ bu 1 - 2 yıllık süreyi sebepsiz ve örneksiz tekrarlamaktadır (26). Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi; *Kanun-u Kuzat-ı mevleviyyet ve kuzat-ı kasabatda*; «Kuzat-ı Mevleviyet in müddet-i örfiyeleri bir senedir. Ve Kuzat-ı kasabatın iki senedir, Lakin fi zamanına iki seneden dört ay kesr iderler» diyor (27). Yani sancak kadıları ve mevleviyet payesini haiz olanlarla, kaza kadıları arasında görev süresi yönünden fark vardı. Mevleviyet payelilerin yevmiyeleri 300 - 500 akçe arasında değişmekteydi. Mevleviyet payesi ile anılan, bu büyük kadılıklar birkaç grubta toplanmıştı. 1) Haremeyn Mevleviyeti 2) Bilad-ı Hamse Mevleviyeti 3) Mahreç mevleviyeti 4) Devriye Mevleviyeti. Bu kategorilere şu büyük merkezlerin kadıları dahildir. XVI. asırda İstanbul, Mekke, Medine kadılıkları Haremeyn Mevleviyeti, ondan sonra Bursa, Şam, Mısır ve 18. asırda da Filibe Bilad-ı Hamse Mevleviyetleri; sonra Eyub - Galata - Üsküdar, İzmir Kudüs, Haleb, Tırhala, Selanik, Sofya, Girit ilavesiyle Mahreç Mevleviyetleri ve bu kategorilerin sonuncusu olarak Devriye Mevleviyetini

(24) Chicago Ün. İsl. Hist. Archiv—Kanunname III—A 58 s. 23—(I) tarihsiz hüküm. Toturga kadına hükümke, bilfiil Taraklı Yenicesi kadısı olan Kudvet'ul Kudat ve'l hükkam Mevlana.....ziyde fazlehu kadimde kadı oturu gelen mahkeme olan yerde oturmayıb, Taraklı Yenicesi kasabalarına gelub... köyünün... kazılığında mahkeme kurub; bilaemr—i şerif **fuzulen kaziyye** istima etmekle bunun kazılığı olan reyanın ekseri... idüb ihtilal virüb ziyade zulüm ve teaddi ve mahsulat—ı külli ğadr ve noksan... olunmak babında hükm—i hümayunum rica eylemeği... vardıkda, senki Toturğa kadısısın—mez-kûr kazılığın haricinde (yerde) **bila emr—i şerif fuzulen varub mahkeme** kurub kaziyye istima etmeyüb, mevlana—yı muma—ileyhin emvaline ğadritmeyesin, emr—i şerifimin mazmunıyla amel idüb hılafına cevaz göstermeyesün, şöyle bileler.....

(25) Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, sah. 94

(26) Akdaz—**İçt. Tarih**. C. II, s. 77.

(27) M. Tet. Mecm. C. III sah. 591. **Osmanlı Kanunları**

belirtmek gerekir (28). Bağdat, Ayıntab, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarb, Beyrut, Sivas, Adana, Çankırı ve belki Konya)

Diğer yandan kanuni görev süresinin pek işlemediğine dair bazı örnekler görülüyor. 16. asır sonunda Konya ve Ankara kadılarının görevleri 3 ay ile 16 ay arasında değişmekteydi. Konya şehrinin Devriye Mevleviyetlerinden biri olarak 12 ay süre ile verilmesi gerektiği halde istisna söz konusudur (29).

Kadı'nın tayin edilince «berat resmi» denen bir resim ödemesi gereklidir. Bu resim onun yevmiyesine göre değişir. Kançılara memurlarının aldığı, tayin işlemiyle ilgili bir meblağ olup, iltizam benzeri bir işlem sanmamak gerekir (30). Beratta kullanılan genel formül şöyledir. Örneğin; «Engürü'nün tevabiinin kadılığın verüb tefviz kıldım» bundan sonra otoritesi ve görevleri ve adli görev alanının sınırları belirtilir (31).

Sürelerin belirsizliği ve kanun hükmü hilâfına kısa tutulması, ciddi problemler doğurmuştur. En başta kadıların görev namusunda sarsıntılar meydana geldi. Görev sürelerini güven altına almak için gayri kanuni harcamaya ve rüşvet gibi yollara başvurdular. Sarfettikleri parayı az zamanda fazlasıyla kazanmak için türlü yolsuzluklara saptılar (32).

Naibleri iltizam usulü ile tayin, devre çıkmak, diğer idari otoritelerle birlikte cebren halkı soyan kanunsuz işlemler bu nedenle meydana gelmiş olmalıdır (+).

Kadıların diğer mülki erkânla olan ilişkileri de ilginçtir. Esasta bağımsız ve doğrudan merkeze bağlı olması gereken kadı; ilerde göreceğimiz gibi bazı konularda onlarla karşılıklı ilişki içindedir. Sancak kadısı öldüğünde, beylerbeyi İstanbul'dan tayin edilen gelene kadar o vilayet ulemasından birini vekaleten tayin ederdi (33). Esasen mülki amirlerle kadı'nın ilişkisi yardımlaşma ve müşavere esasına dayanır. Aralarında hiyerarşik bir as üst

(28) Uzunçarşılı, *Ibid.*, sah. 100—102.

(29) Ergenç—*Ibid.*, s. 117.

(30) Uzunçarşılı, *Ibid.*, s. 111.

(31) İnalçık—*Mahkeme*, İslam And. s. 149.

(32) Heyd—*Old Ott. Criminal Law*, Sah. 214.

(33) Heyd, *Ibid.*, sah. 219.

(+) Bu konuda mufassal defterlerden alınan bir hükümde; «Kadıların, mahkemede oturmayıp; naib, kethüda ve ademleriyle çıkub karyebe karye gezüb, fıkaranın evlerine girib bedava yemek ve yemlerin ve akçelerin aldıkları; resm—i kısmet (tereke taksim harci) için ölenlerin mirasını zorla yeniden taksim ettikleri, (cebren kısmet idüb) bunun önlenmesi» emrediliyor.

münasebeti olmadığı görevler bahsinde ele alınacaktır. Osmanlı idaresinde yetki görev ve kontrol bakımından ehl-i örf ve ilmiye mensupları arasında hassas bir denge kurulması, merkeziyetçi eğilimli taşra idaresinin ana özelliğiyle ilgilidir. Bununla beraber Prof. Heyd'in yeterince örnek vermeden kadı'yı beylerbeyinin astı bir görevli gibi ele alan görüşü ilginçtir (34). Bu konuda aşırı yorum yapanlardan biri de Jennings'tir. Ona göre kadılar görevlerinde hem merkez (imperial authority) hem de vilayetteki beylerbeyi ve sancak beyi gibi otoriteler tarafından sınırlanmakta, etkilenmekte ve onlardan emir alarak faaliyet göstermektedirler (35). Bu konuda Jennings, Kadı için en önemli güvence olan İstiklâl-i Mahkeme ilkesini bertaraf ediyor. Gerçekte ise yazar Kadı'nın hukukçu fonksiyonları ile mülki fonksiyonlarını birbirine karıştırmaktadır. Bir hukuk adamı ve şer'i hakim olarak o daima bağımsızdır ve hükümdarın mutlak yetkiye sahip vekilidir. Bu konuda Osmanlı tarihinin yetkilileri kadar burada verilen birkaç örnekte Jenningsle iştirak halinde değildir. Merkeziyetçi İmparatorlukta bir mülki amir olarak kadı tabiatıyla merkeze bağlı idi. Jennings Kadıasker ve Şeyhülislamın da Kadı'yı sınırlayıcı otoriteler olduğunu söylüyor. Oysa bu iki makam hukuki, adli yolsuzlukları ve yanlışlığı önleyen temyiz makamı durumundadırlar. Kadı mahkemesinin ve yargısının muhtariyetini ilk elde önleyen karara tesir eden bir durumları yoktur (36). Pratikte Osmanlı Kadı'sının bağımsızca görevini yerine getirmesini engelleyen mekanizma; eyaletteki diğer mülki amirlerden çok, mahalli halkın önde gelenleridir. Kadı'nın görevine müdahale eden, yalancı şahit (zor şahidi) tutan, olur olmaz düşmanını veya çekemediğini şikayet edip adaleti zorla yanılta (ğammaz hükmi) kimselerin sayısı eksik değildir (37). Evail-i Rebi'ulahır 1004 (4 - 14 - Aralık 1595) Adaletlerden çok, mahalli halkın önde gelenleridi. Kadı'nın görevine müdahale

(34) Heyd—*Ibid.*, s. 219.

(35) Jennings, *Ibid.*, s. 93—106 Chapter IV.

(36) Jennings, *Ibid.*, sah. 104—105, Chapter IV.

(37) Chic. Orient. Inst. Arşiv. Cild A 58—Sah. 61.

«Ahvalin Südde—i saadetime arzuhal idüb... karye—i mezburesi sakinlerinden... ve,... ve.... nam kimesneler kendü hallerinde olmayıb, şerir ve ğammaz olub, daima kadı ve naib ve subaşı ve Voyvoda... ve sair ehl—i örf taifesi yanlarına varub il mesalihine karuşub, helak vaki bazı mevad isnad idüb, bunları ve sair fukarayı ğammaz iylediklerinde ve.... ve gah müddei ve gah şuhud ve gah müzekki olmağla,... nice akçeleri aldurub ve kendüleri dahi aldıklarından gayri müdahilleri olmayan işlere kavuşub... bunun emsali zulm ve teaddileri.» v.s...

namesi de; «şehir ve kasabalardaki bazı müteferrika ve dergâh-ı âlî çavuşlarının mahkemelerin işine sık sık müdahale edip, bu yolla zulüm ve eziyetlerini arttırıp, fıkaraı tehdit ve soyduklarını; bu durumun önlenmesi gerektiğini» bildiriyor (38).

Gerçekten feodal bünyeli bir toplumda, devlet sisteminin teorik yapısı; kadıların bağımsızlık ve doğrudan merkeze bağlılığını öngörse bile, bunu sağlayacak bir örgüt ve mekanizmanın kurulması güçtü. Bu nedenle kadılar gerek diğer mülki kadroların gerekse nüfuzlu eşrafın etkisi altına girmişlerdir.

Teorik olarak her yeni hükümdarın cülüsundan sonra kadıların görevlerinin yeniden tayin ve tasdiki gerekliydi. Bu ilkeye dayanan Kanuni, tahta çıktığında bu işlemde evvel bütün kadıların teftişine karar verdi. Bu genel teftiş işleminden sonra birçok kadılar cahil ve ehliyetsiz görülmüştü (39).

Kadıların Yargı Bölgesi

Kadı'nın kendi yargı bölgesi dahilinde çıkan olaylarda ve mahkemeye vaki müracaatlarda birdiğer makalede sayacağımız kanuni sebeplerden biri mevcut olmadıkça, davaya bakmaktan veya olayın aydınlanması için gerekli teftiştan kaçınması yasaktır. Bu gibi hallerde eyalet beylerbeyi veya merkezi devlet yetkilileri kendisine vazifesini hatırlatıp ihtarda bulunurlar. Kadı katı, bazı halde alacak ve benzeri davalar için keşif icab ettiğinde yanında ehl-i hibra ile olayı tesbit zorundadır. Nitekim Evail-i Cemaziyelevvel 991 (Mayıs 1583) tarihli bir hüküm Ankara Kadısına; «Bacı kazasından Şaban'ın şikayeti doğru ise, Gerede kazasından Seyfi kızı Banu'yu 100 altına nikahladığı halde, Seyfi'nin mani olduğu, şer'an lazım gelenin yapılması»nı bildiriyor (40). Aynı şekilde Bursa Kadı'sına yazılan bir hükümde; hakaret gördüğü halde davasına bakılmayan, dergâh-ı mualla çavuşlarından Ali Çavuş'un davasının görülmesini» emrediyor (41).

(38) İnalçık, *Adaletnâmeler* sah. 107 (4—14 Aralık 1595)

«ve bazı şehirlerde ve kasabat ve nevahide sakin olan asitane—i saadetim müteferrika ve dergâh-ı muallam çavuşları kendü hallerinde olmayub, muttasıl müdahili olmadığı mesalih—i müslimine karuşub avan ve ensariyle (yardımcı ve yordakçısı) gah beylerbeyi divanına ve gah mahkemeye varub, hak hususları baturub, icra—yı ahkam—ı şer,iyeye mani ve zulm ve teaddileri yevmen fe yevmen ziyade olub, fıkaraı zulm edenleri bu mertebeye varmış ki,.....» vs.....

(39) M. Cezar *Levendler* ves. 1. s. 375—77.

(40) Ongan, *1 Noğlu Ankara*, sah. 36 Nr. 85.

(41) Dağhoğlu—*Bursa*, Sah. 120—121 Nr. 190 993 (1585) tarihli hüküm.

Aynı şekilde Kadı keşfe çıkmayı ihmal ettiğinden kendisine ihtar edilmiştir. Örneğin Ç. Uluçay; Manisa Kadı'sına İstanbul'dan gönderilen bir emr-i şerifle», bir katl olayının keşif ve tahakkukunun yapılmasının» emredildiğini bildiriyor (42). Naiblerin de bilirkişi ile keşfe çıktığı biliniyor. Örneğin; «Kiçi Haymana kazası Karapınar köyündeki bir katl için düzenlenen keşif zabtında; (Evahir-i Receb 991) «maktulün yengesinin, köle Uğurlı'nın ifade ve itirafları: Yabanabad Subaşı Ahmedin, Uğurlıyı Ankara Subaşısına teslim ettiği sicile kaydedilmiştir (43).

Keşif ve bazı hukuki konularda bazen iki kadı'nın yazışması da görülür. Bu tür işbirliği *monist* yargılama prensibine aykırı değildir. Nitekim Ç. Uluçay, Manisa Kadısı'nın nere kadısı olduğunu zikretmediği İlyas adlı başka bir kadı ile hüccet, berat vs. gibi konularda yazıştığını gösteriyor (44).

Kadıların yargı bölgeleri içindeki mükellefiyetlerini yerine getirme dışında, kendi yargı bölgeleri dışındaki işlere karışmamaları prensibi de önemlidir. Herkes ait olduğu bölge mahkemesinde yargılanır. Kadılar da kendi bölgesi dışındakilerin davasına bakamaz. Bu konudaki usul problemlerine başka makalede değinilecektir: Tersine hareket kadılar arasında çatışmalara ve hatta bölgesine tecavüz edilen Kadı'nın merkeze şikayetine sebep olmuştur. [yukarıda verilen örnekte, Toturga Kadısının kendi mahkemesinde oturmayıp, devre çıkararak, Taraklı Yenicesi Kadısının reayasının işlerine bakması, mezkür kadının Toturga kadısını merkeze şikayetine sebep olmuştur. Merkezden de mezkür kadı'ya hitaben «Kazı olanlar kadimi mahkemede oturmak için» hükmü şerif yazılmıştır]. Gene aynı şekilde Çukurçak kadısının Ankara Sancakbeyi ve Kadısına; «bazı kadıların kendi bölgesine girib dava gördüklerini» şikayet ettiğini, Dr. Ergenç belirtiyor. [Kazama gelüb, müslümanlara ihtilal virüb, *mahsul-i kazama* gadr iderler]» (45)

Diğer yandan kadılar Sultan'ın özel bir fermanıyla gereken halde başka kadı'ların bölgesindeki işlere bakabilirler (46). Böyle bir duruma örnek; Evail-i Receb 990 tarihli Ankara Müftisi, Kadısı ve Anadolu Beylerbesine yazılan bir emr-i şerif'dir». Bir dava niza'ı yüzünden Bayburd kadısının garazkârlık yaptığı, davacının elinden emr-i şerif, fetva ve sairenin cebren alınarak yakıldığı, hatta gönderilen mübaşirin de kadıya uyararak zulüm yaptığı bildirildiğinden mahalline gidilerek teftişi»ni emrediyor (47).

(42) Ç. Uluçay—17. asırda Saruhan' sah. 383 ves. 73 Receb 1004 tarihli.

(43) Ongan, 1 nolu Ankara, sah. 47—56 Nr. 191 ve 314—315.

(44) Uluçay—Ibid., ves. 69—70—71.

(45) Ergenç—Ankara—Sah. 118.

(46) İnalçık, Mahkeme, Isl. Ans. Sah. 149.

(47) Ongun, 1 Nolu Ankara Sicili, sah. 39 Nr: 105

Gene kadılar kendi arzuları üzerine mahkeme merkezini değiştiremezdi. Bu merkezi hükümetin seçim ve kararına bağlı idi...

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*, C. I - II AÜD TCF. No: 131 Ankara, 1971
- Gabriel BAER, *Studies in the Social History of Modern Egypt* Univ. Chicago Press 1969.
- Ö.L. BARKAN, *İhtisab Kanunları Tarih Vesikaları*, 1942 C. I - No: 5 C. II No: 7 C. III No. 9
- Mustafa CEZAR, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Güzel Sanatlar Akademisi Yay. No: 28 İstanbul 1965
- Turhan H. DAĞLIOĞLU, *Onaltıncı Asırda Bursa (1558 - 1589)* Bursa Halkevi Neş. 10, Bursa 1940.
- M.G. DEMOMBYNES, *Muslim Institutions* London, G. Allen and Unwin, 4 th Ed. 1968.
- Ö. ERGENÇ, (1580 - 1596) *Ankara ve Konya AÜDİCF Dr. Tezleri* (yayınlanmadı). 1973.
- E.J.W. GİBB, *A History of Ottoman Poetry*, Vol. II, London Luzac and Comp. 1902.
- U. HEYD, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford and Clarendon Press, 1973.
- H. İNALCIK, *Mahkeme (Osmanlılarda)* İslam Ansiklopedisi, Cilt VIII, Sah. 149 - 153.
- R. Jr. JENNINGS, *The Judicial Registers of Kayseri* UCLA, Ph. D. Thesis (Unpublished) 1972.
- Ira M. LAPIDUS, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard Univ. Press. 1967.
- Ebülulâ MARDİNLİ, *Kadı*, İslam Ans. C. VII, Sah. 42 - 46. *Osmanlı Kanunnameleri Milli Tetebbular Mecmuası*, Temmuz - Ağustos 1331 - C. I No. 3
- Halid ONGAN, *Ankaranın 1. Nolu Şer'iyye Sicili* AÜDTCF. No. 128, Ankara 158.
- , *Ankaranın 2 nolu Şer'iyye Sicili*, TTK Yayını, XIV Dizi No. 4 Ankara 1974.
- OSMAN NURİ, *Mecelle-i Umur'u Belediye Dersaadet* 1921
- J.SCHACHT, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford at the Clarendon Press, 1966.
- Annemarie SCHIMMEL, *Kalifund Kadı im spatmittelalterlichen Agypten*, Die Welt des Islam Vol. 24 1942, s. 3 - 128

s. 3 - 128

Nicolaus von TORNAW *Das Moslemische Recht* Edit. Rodopi, Amsterdam 1970.

E. TYAN *Historié de l' Organisation Judiciaire en Pays d' Islam* Deux. Edit. Leiden - Brill - 1960.

—————, Kadı, Encyc. of Isl. Vol. Iv. pp. 373 - 379.

M.Ç. ULUÇAY, XVII. *Asırda Saruhanda Eşkiyalık ve Halk Hareketleri* CHP Manisa Halkevi Yay. XI. İstanbul 1944.

I.H. UZUNÇARŞILI, *Osm. Devletinin İlmîye Teşkilatı*, T.Tarih Kurum VII Seri No. 17, Ankara 1965.

İLMİYE SALNAMESİ, Birinci Def'a, Meşihat-ı Aliyye Mektubçuluğu, Darul Hilafet'ul Aliyye 1334
Arşiv Malzemesi

Chicago Univ. Tarih Bölümü Arşiv Koleksiyonu, *Kanunnameler III*, Vol. A 56

Topkapı Sarayı Arşivi: 1726 No.lu Berat 1-II-III-No. 9285 Nolu Berat.
Prof. H. İnalçık'ın Koleksiyonundan